

İletişim / Correspondence:

¹ Uzm. / MSc.
Süleyman Demirel
Üniversitesi,
zuhaltenurkmen.kayar@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3453-9608

² Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
nurcan.coskun@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9010-0192

³ Dr. / PhD
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi,
ayse.ispirli@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1397-0730

⁴ Dr. / PhD
Kapadokya Üniversitesi,
Kapadokya Meslek
Yüksekokulu,
selmadoganalp@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1113-5931

Geliş Tarihi: 27.06.2022

Kabul Tarihi: 24.12.2022

Received Date: 27.06.2022

Accepted Date: 24.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Sağlık Turizmi; Sağlık Turizmi
İşletmeciliği Eğitimi,
Müfredat.

Keywords:

Health Tourism; Health
Tourism Management
Education; Curriculum.

*Bu çalışma Sağlık Politikaları
Enstitüsü (TÜSPE) tarafından
düzenlenen Uluslararası Sağlık
Politikaları Kongresi'nde "Sağlık
Turizmi İşletmeciliği Ön Lisans
Programlarının Müfredat Analizi"
başlığıyla özet bildiri olarak
yayınlanmış ve 26 Mayıs 2022
tarihinde sunulmuştur.

DOI:

10.54537/tusebdergisi.
1136279

Sağlık Turizmi İşletmeciliği Ön Lisans Programlarının Müfredat Analizi*

Zuhal Kayar¹, Nurcan Coşkun Us², Ayşe İspirli Turan³,
Selma Doğanalp Çoban⁴

Özet

Sağlık turizmi hem hizmet alıcılar hem de hizmet sunucular açısından giderek önem kazanan bir konu haline gelmektedir. Bu hususta ülkeler sağlık turizmi alanında daha fazla pay almak adına yarış halindeyken hizmet alıcılar da zaman kısıtı, maddi gerekçeler ve uzman sağlık hizmeti gibi arayışlarla da sağlık turizmi hareketine yönelmektedirler. Kaliteli sağlık tesisi altyapısı, uzman sağlık personeli ve ekonomik sağlık hizmeti sunumu bu alanda ülkemizin önemli avantajları olarak görülse de sağlık turizmi yalnızca bu kıstaslardan ibaret değildir. Sağlık turistlerinin bir aracı kuruluş ile ülkeye giriş yaptığı ve hastane dışında da termal tesisler, konaklama tesisleri, rekreasyon alanları gibi birçok alanda hizmet aldığı düşünüldüğünde seyahatin başından sonuna kadar personelden memnun kalma hususu önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı sağlık turizmi sektörüne yönelik insan gücü yetiştiren ve ülkemizde 9 üniversitede aktif eğitim veren Sağlık Turizmi İşletmeciliği Ön Lisans Programlarının müfredatları YÖK Ön Lisans Atlası platformu üzerinden Şubat-Haziran 2022 tarihleri arasında incelenerek çağın gereksinimlerine uygun bir eğitim almalarını sağlayacak ortak bir müfredat önerisi vermek ve eğitimde bütünlük hedeflenmiştir. Çalışma verileri nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Sağlık turizmi sektörünün hizmet sunumu ihtiyacına yönelik nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine katkı sağlanması amacıyla müfredatların standartlaştırılması, öğrencilerin teorik eğitimlerini destekleyici sahada uygulama eğitimlerinin güçlendirilmesi gibi öneriler sunulmuştur.

Curriculum Analysis of Health Tourism Management Associate Programs

Abstract

Health tourism is becoming an increasingly important issue for both service buyers and service providers. Although quality health facility infrastructure, expert health personnel and economical health service provision are seen as important advantages of our country in this field, health tourism is not limited to these criteria. Considering that health tourists enter the country with an intermediary institution and receive services in many areas such as thermal facilities, accommodation facilities, recreation areas outside the hospital, it is important to be satisfied with the staff during all the trip. The aim of this study is to examine the curricula of the Health Tourism Management Associate Degree Programs, which train manpower for the health tourism sector and provide active education in 9 universities in our country, through the YÖK Associate Degree Atlas platform between February- June 2022, and to propose a common curriculum that will enable them to receive an education in accordance with the needs of the era. In order to contribute to the training of qualified manpower for the health tourism sector, suggestions were made such as standardizing the curricula and strengthening the practical and theoretical education of the students.

Giriş

Sağlık turizmi son yıllarda ülkelere önemli oranda gelir getirici bir sektörel alan olarak gelişime devam etmektedir. Gelen sağlık turistlerinin ülke içerisinde en iyi şekilde hizmet alması yalnızca sürecin hastane kısmı ile ilgili değildir. Aynı zamanda konaklama, rekreasyon faaliyetleri, yeme-içme, keşfetme gibi süreçleri de içerisine almaktadır. Bu nedenle sağlık turistlerinin turizm faaliyetinin her aşamasından memnun kalmaları daha sonrasında Türkiye'nin bu alanda pozitif bir imaja sahip olması açısından da önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle bahsi geçen tüm faaliyet alanlarında doğru ve liyakat sahibi kişilerin istihdam edilmesi önem arz etmektedir. Hastanın yalnızca hizmet aldığı hekimden değil aynı zamanda seyahati süresince kendisiyle profesyonel olarak ilgilenen tüm personelden de memnun kalması gereklidir. Sağlık turistlerine en doğru şekilde yaklaşım ve hizmetin sağlanması adına bu alanda yetenekli ve alana hâkim personel yetiştirilmesi sürecin sağlamlığı için önemlidir. Bu çalışmada, sağlık turizmi işletmelerinde doğru yeteneklere sahip personelin çalıştırılması noktasından hareketle Türkiye'de sağlık turizmi işletmeciliği eğitimi sunan üniversitelerin Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ön Lisans Program Atlası üzerinden bilgileri elde edilmiş, doğru ve sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü yetiştirecek iyi bir eğitim süreci elde edebilmek amacıyla ilgili programların ders müfredatları incelenerek standardizasyonu sağlamak amacıyla ortak bir müfredat önerisi sunulmuştur.

Sağlık Turizmi

Değişen dünya düzeni içerisinde insanın istek ve ihtiyaçları da büyük değişikliğe uğramıştır. Temel bir ihtiyaç olan sağlık ihtiyacı da bu değişimden payına düşeni almış durumdadır. Bu değişikliği tetikleyen temel nedenler arasında teknolojinin gelişmesi, ulaşımın kolaylaşması ve sağlık hizmeti sunum çeşitliliğinin artması unsurları sayılabilmektedir. Bu bağlamda kişiler

sağlık hizmeti almak amacıyla ikamet ettikleri yerlerden başka bir yere seyahat etmektedirler. Daha iyi açıklamak gerekirse bireyin bedensel, sosyal ve zihinsel sağlığını korumak ya da iyileştirmek amacıyla yapmış olduğu konaklamalı seyahatlere sağlık turizmi denilmektedir (Gençay, 2007). Sağlık turizmi genel olarak medikal turizm, termal turizm, ileri yaş turizmi ve engelli turizmi olmak üzere dört başlık altında ele alınmaktadır (Şengül ve Çora, 2020).

Sağlık turizmi her geçen gün hinterlandını genişleten bir faaliyet alanı olmakta ve bu alanda kalifiye insan gücüne olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu anlamda nitelikli insan gücü yetiştirmek, sağlık turizmi alanını daha iyi bir noktaya taşımak ve makro düzeyde uluslararası arenada görünürlüğümüzü artırmak amaçlarından hareketle sağlık turizmi alanında eğitim ön plana çıkmaktadır. Ayrıca 11. Kalkınma planında yer alan sağlık turizmi alanında ülkemizin tanınırlığı ve tercih edilebilirliğini artırması amacıyla sağlık turizminin hizmet kalitesi ve kapasitesi açısından nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede çalışmanın ilerleyen kısımlarında Türkiye'de ve dünyada sağlık turizmi eğitiminden bahsedilecektir.

Dünyada Sağlık Turizmi İşletmeciliği Eğitimi

Turizm sektörü geçmişten günümüze birçok farklı branşıyla beraber ülkelerin döviz girdisi konusunda amiral gemilerinden biri olagelmıştır. Sektörün bir ülkede işler ve etkin olmasını sağlayacak; dikkat çekici destinasyon noktaları, tesis kalitesi, personelin profesyonelliği vb. sayısı artırılabilir birçok farklı etken bulunmaktadır. Bu etkenlerin başında gelen personel kalitesi veya profesyonelliği ise eğitim konusuyla doğrudan ilgilidir. Personelin nitelikli bir eğitim alması, işteki başarısı noktasında önem arz etmektedir. Ülkeler bu hususta, turizm sektöründe var olan faaliyetlere canlılık kazandırmak ve sektörde önemli bir güç haline gelebilmek amacıyla turizm

alanında eğitime önem vermektedir. Bu noktadan hareketle yoğun bir rekabet ortamının olduğu turizm sektöründe rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla nitelikli personel yetiştirilmesi ve istihdam edilmesi işletmeler ve ülkeler için hayati bir öneme sahiptir (Üzümcü ve Alyakut, 2017). Bu amaçla birçok ülkede turizm alanında eğitim veren kurumların varlığı turizme verilen önemin bir kanıtı mahiyetindedir (Ünlüöner ve Boylu, 2005).

Dünyada birçok ülkede ve üniversitede lisans, ön lisans olarak sağlık turizmi işletmeciliği eğitimi verilmektedir ve farklı bölgelerde seçilen ve sağlık turizmi işletmeciliği eğitimi veren üniversiteler hakkında birkaç anekdot ve öğrenciye kazandırılmak istenen niteliklere aşağıdaki gibi örnekler verilebilir;

Almanya'daki Deggendorf Institute of Technology/ BA Uluslararası Turizm İşletmeciliği / Sağlık ve Medikal Turizm Programı kendisini sağlık ve tıp turizmine odaklanan Uluslararası Turizm İşletmeciliği Lisans Programı olarak tanımlamaktadır. Program eğitimi çerçevesinde öğrenciye kazandırılmak istenen yetenekler; yabancı dil yeterliliği, işle ilgili temel yetkinlikler ve sosyal beceriler, araştırma ve metodoloji, iş ekonomisi, uluslararası sağlık ve medikal turizm, pratik yetkinlikler, sağlık ve medikal turizmde bilgi yönetimi olarak ifade edilmektedir (AB Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı, 2005).

Kıbrıs Amerikan Üniversitesi ise Sağlık Turizmi İşletmeciliği Ön Lisans Programının vizyonunu şu şekilde ifade etmektedir; Sağlık Turizmi İşletmeciliği alanında mesleğini en iyi teorik ve pratik bilgilerle uygulayabilen Sağlık Turizmi İşletmeciliği profesyonelleri yetiştirmek ve sağlık turizmi sektörüne en donanımlı profesyonel kadroyu sağlamaktır. Programdan mezun olan öğrencilerin istihdam alanları ise; kamu ve özel sağlık kurum ve kuruluşlarında "Sağlık Turizmi İşletmeciliği Uzmanı" unvanı ile çalışabilmek, kaplıca ve kaplıca merkezlerinde, klinik otellerde, tatil köyleri ve huzurevlerinde, sağlık hizmeti

veren kurumlar olarak belirtilmektedir (American University of Cyprus, 2022).

Avusturya'da bulunan Joanneum Üniversitesi bünyesinde bulunan Sağlık ve Turizm İşletmeciliği Enstitüsü ise İşletme bölümünün bir parçası olarak ifade edilmektedir. Uluslararasılaşma, yeniliklere açık olma ve endüstri bölümünün başarısı için önem arz eden üç l yaklaşımı olarak belirtilmektedir (Joanneum University, 2022).

İspanya'da bulunan HTL International School of Hospitality, Tourism and Languages bünyesindeki medikal turizm işletmeciliği eğitimi yüksek lisans programı olarak verilmektedir. Eğitim dili İngilizce olarak belirtilmiş ve eğitimin hem Madrid'de kampüs içerisinde yüz yüze hem de çevrim içi olarak yapılması seçenekleri sunulmuştur. Eğitim çerçevesinde; sağlık turizmi faaliyetleri oluşturma, yönetme ve teşvik etme konusunda profesyoneller yetiştirmek hedeflenmektedir. İspanya'da ve dünyada medikal turizm ve SPA rekreasyonundan cerrahi ve organ nakli turizmine yönelik seyahatlere kadar tüm medikal turizm faaliyetlerini içerisine alan bir eğitim olduğu da ayrıca vurgulanmıştır (HTL International School, 2022).

Yukarıda verilen örneklerden hareketle dünya genelinde Sağlık Turizmi İşletmeciliği alanında eğitim veren ön lisans, lisans ve yüksek lisans seviyelerinde farklı eğitim kanalları bulunmaktadır. Her bir eğitim programının ana amacı sektöre profesyonel istihdamı sağlamaktır. Bu bağlamda sektörde rekabet üstünlüğü elde etmek isteyen ülkelerin sağlık turizmi işletmeciliği eğitim alanlarını desteklemesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de Sağlık Turizmi İşletmeciliği Eğitimi

Sağlığın her ne kadar insan yaşamı için temel bir ihtiyaç olduğu kabul edilse de değişen küresel rekabet koşulları ile "bacasız sanayi" olarak ifade edilen turizm ile birleştirildiğinde "sağlık turizmi" adı altında ülkelere ciddi ekonomik kazançlar olarak geri dönüşümleri olmaktadır. Bu

sebeplerdir ki sağlık turizmi işletmelerinde çalışan üst düzey yöneticilerden alt kademedeki çalışan personele kadar kalifiye yetişmiş insan gücü önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin sağlık turizmi alanında tanınırlığını ve tercih edilirliliğini artıracak sağlık turizmi hizmet kapasitesinin nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi hedefine ulaşması için kalifiye insan gücü önemlidir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı 11. Kalkınma Planı, 2019).

Türkiye'deki 25 özel hastane JCI (Joint Comission International/Uluslararası Birleşik Komisyonu) adı verilen akreditasyon kuruluşu tarafından (Joint Comission International [JCI], 2022), 8 hastane ise Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü (TÜSKA) tarafından akredite edilerek hizmet kalitesi onaylanmıştır (Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı TÜSKA'dan Akredite Kuruluşlar, 2022).

Uluslararası sağlık hizmetleri unvanı ile kurulmuş olan anonim şirketinin (USHAŞ) faaliyet konuları arasında sağlık turizmi eğitimi konusu yer almaktadır (USHAŞ Kurulu Kanunu, 2018).

Türkiye'nin mevcut potansiyeli göz önüne alınarak bu ihtiyacın karşılanması ve kurumlardaki yetkinliklerin sağlanarak etkinliğin ve verimliliğin artırılması için Sağlık Turizmi İşletmeciliği ön lisans programları açılmaktadır. Türkiye'de Sağlık Turizmi İşletmeciliği programı eğitimi, ön lisans düzeyinde meslek yüksekokulları (MYO) bünyesinde verilmektedir.

Türkiye'de Sağlık Turizmi İşletmeciliği programlarında:

- Turizm sektörüyle ilgili temel kavramları bilen ve yorumlama becerisine sahip,
- Sağlık turizmi alanında medikal, termal ve geriatik hasta -engelliye yönelik bakım, rehabilitasyon ve medikal ve tamamlayıcı tedavi konularında mesleki teorik bilgiye sahip olan ve bu bilgiyi çalışma ortamlarında kullanabilen,

- Konaklama işletmelerinde ön büro departmanı ile ilgili manuel ve bilgisayar destekli işlemleri yapabilen,
- Turizm işletmeciliği alanında yönetim ve pazarlamaya yönelik stratejileri kavrama becerisine sahip,
- Temel tıbbi terimleri kullanarak ilk defa karşılaştığı bir tıbbi terimin kelime anlamını tahmin edebilme ve sahada çalışmaya başladıklarında kendilerine gerekli olan tıbbi terimleri öğrenme becerisine sahip,
- Küresel sağlık sistemlerinde sağlık planlamaları, sağlık politikaları ve sağlık sektörlerini oluşturan etkenleri tanıma, değerlendirme ve birbiriyle kıyaslayabilme becerisine sahip,
- Hasta sağlığı ve güvenliğine önem veren,
- Turizmin kültürel boyutu hakkında bilgi sahibi olan,
- Sağlık kurumlarında kullanılan ve kullanılacak bilişim yöntemlerini geliştirebilme becerisine sahip personel yetiştirilebilmesi amaçlanmaktadır (Türkiye Yeterlilikler Veri Tabanı, 2022).

Sağlık Turizmi İşletmeciliği programı mezunları:

- Seçkin sağlık kurum ve kuruluşlarının sağlık turizmi birimlerinde operasyon sorumlusu olarak,
- Sağlık turizmi ile ilgili faaliyet gösteren acentelerde,
- Sağlıklı yaşam konusunda hizmet veren otel ve tesislerde iş imkânı bulacaklardır (Türkiye Yeterlilikler Veri Tabanı, 2022).

Bu doğrultuda Sağlık Turizmi İşletmeciliği programının, Türkiye'nin potansiyel turizm varlığı göz önüne alındığında yetişmiş insan profili bazında çok önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir. Dolayısıyla bu programlarda verilecek eğitimin içeriği ve bütüncül olması önem arz etmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programları

ÜNİVERSİTE	YÜKSEKOKUL	ÜNİVERSİTE TÜRÜ	Kontenjan
Afyon Kocatepe Üniversitesi	Sandıklı MYO	Devlet	31
Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi	Erdek MYO	Devlet	52
Harran Üniversitesi	Şanlıurfa Sağlık Hizmetleri MYO	Devlet	41
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Simav MYO	Devlet	31
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Kozaklı MYO	Devlet	47
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Akyazı Sağlık Hizmetleri MYO	Devlet	52
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO	Devlet	62
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Reşadiye MYO	Devlet	21
Ankara Medipol Üniversitesi	Sağlık Hizmetleri MYO	Vakıf	25

Kaynak: (Yükseköğretim Program Atlası, 2022)

Tablo 1’de görüldüğü üzere 8’i devlet 1’i vakıf olmak üzere toplam 9 üniversitede sağlık turizmi işletmeciliği ön lisans programı bulunmaktadır. Bu alanda lisans programı bulunmayıp, yüksek lisans ve doktora programları da bulunmaktadır. Göktaş (2018)’in sağlık turizmi işletmeciliği eğitimine yönelik yaptığı çalışmasında o günkü koşullara göre; ön lisans ve yüksek lisans düzeyinde yetersiz sayıda bölüm bulunduğunu, lisans düzeyinde ise herhangi bir bölümün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca bu açığı kapatmak için sertifika programlarına yoğunlaştığını belirtmiştir.

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi (Tezli), Medeniyet Üniversitesi (Tezsiz), Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi (Tezsiz ikinci öğretim.), Mardin Artuklu Üniversitesi (Tezli ve Tezsiz) ve Alanya Alâeddin Keykubat Üniversitesinde (Tezli) yüksek lisans programları bulunmaktadır. Sağlık turizmi alanında ilk doktora programı 2019 yılında Alanya Alâeddin Keykubat Üniversitesinde açılmıştır.

Bologna Süreci

Bologna süreci, 1999 yılı itibariyle başlamış olup 2010 yılına kadar Avrupa Yüksek Öğrenim Alanının oluşturulmasını amaçlayan bir reform sürecidir. Bu sürece üyelik, herhangi bir hükümet/eyaletler arası anlaşmaya dayalı değildir. Bologna süreci kapsamında yayınlanan bildirimler yasal olarak bağlayıcı değildir. Süreç, her ülke için gönüllü bir süreçtir ve ülkeler, Bologna sürecinde belirtilen hedefleri kabul edip etmeme hakkına sahiptir. 1998’de Fransız, İtalyan, Alman ve İngiliz eğitim bakanları tarafından, Bologna sürecinin temellerini atan Sorbonne Deklarasyonu’nun yayınlanmasıyla Sorbonne’da bir toplantı yapılmıştır. Avrupa’da ortak bir yükseköğretim alanı oluşturma fikri ilk kez bu bildiri ile ortaya atılmıştır. Bologna sürecinin temel hedefleri arasında; “kolay anlaşılır ve birbirleriyle karşılaştırılabilir yükseköğretim diploma ve/veya dereceleri oluşturulması, yükseköğretimde lisans ve yüksek lisans olmak üzere iki aşamalı derece sistemine geçilmesi, Avrupa Kredi Transfer Sisteminin (AKTS) uygulanması öğrencilerin ve öğretim

görevlilerinin hareketliliğinin sağlanması ve yaygınlaştırılması, Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemleri ağının oluşturulması, yaygınlaştırılması ve Avrupa boyutunun geliştirilmesidir (Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi, 2022).

Bologna süreci çerçevesinde üç aşamalı olarak değerlendirilen yüksek öğretim sisteminde birinci aşama olan lisans dereceleri, mesleki veya meslek dışı ortaöğretimi kısa sürede vererek yükseköğretimin bir çıktısı olarak insan kaynağı çeşitliliğini artırmayı amaçlamaktadır. Ara düzey insan gücünün yetiştirilmesi için belirlenen bu düzeydeki yeterlikler ve nitelikler, işgücü piyasasındaki değişimlere hızlı yanıt verebilmek için ilgili sektörlerle iş birliği içinde olarak planlanmaktadır. Bologna sürecine göre, kısa dönem dereceleri yükseköğretim sisteminin ilk aşaması içindedir. Nitelikleri belirlemek için kullanılan düzey tanımlayıcıları ve öğrenim çıktı hedefleri 120 AKTS ya da eşdeğeri hedeflenmiştir (YÖK, 2007).

Türkiye, Bologna bildirisinin yayımlanmasından iki yıl sonra 2001 yılında Prag'da yapılan toplantıda Bologna sürecine üye olmuştur (Türkiye'nin Yüksek Öğretim Stratejisi, 2022). Türk Ulusal Ajansı tarafından Türkiye'deki Bologna sürecini değerlendirmek için 12 kişilik ekip ile Bologna Rehberleri Ulusal Takımını kurulmuştur. Sürecin performansının izlenmesi ile ara değerlendirmeler yaparak yükseköğretimde kaliteyi artırmayı hedeflemişlerdir. Kalite ve akreditasyonun sürdürülebilir bir kalite kültürü oluşturulması hedeflenerek süreç takip edilmiştir. Türkiye, Yükseköğretimde dünyadaki yerini belirlemek için Bologna sürecinin içinde yer almıştır. (Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı, 2005).

Gereç ve Yöntemler

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye'deki 9 üniversitede yer alan Sağlık Turizmi İşletmeciliği

ön lisans programlarından oluşmaktadır. Evrenin tamamına erişilmesinin hedeflenmesi nedeniyle örneklem seçilmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında ikincil veriler aracılığıyla YÖK tarafından erişime açılmış olan YÖK Ön Lisans Atlası verileri ve Sağlık Turizmi İşletmeciliği programlarının bulunduğu MYO'larının AKTS Bilgi Paket verileri incelenmiştir. YÖK Ön Lisans Atlası üzerinden Sağlık Turizmi İşletmeciliği programı başlığı ile araştırma yapılmıştır. Çalışma, doküman analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Tablo 2. Türkiye'deki Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programındaki Ders Sayıları

Üniversite adı	Toplam Ders Sayısı	Zorunlu Ders Sayısı	Seçmeli Ders Sayısı	Zorunlu Ders Oranı	Seçmeli Ders Oranı
Afyon Kocatepe Sandıklı MYO	58	24	34	41,4	58,6
Bandırma On Yedi Eylül Erdek MYO	44	24	20	54,5	45,4
Harran Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO	41	31	10	75,6	24,4
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Simav MYO	49	22	27	44,9	55,1
Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Kozaklı MYO	51	25	26	49	51
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO	41	32	9	78,1	21,9
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi/Akyazı Sağlık Hizmetleri MYO	105	24	81	77,1	22,9
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi/Reşadiye MYO	62	15	47	24,2	75,8
Ankara Medipol Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO	113	27	86	23,9	76,1

Programların toplam ders sayıları 41 ile 113 arasında çok geniş bir aralıkta yer almaktadır. En az ders Harran Üniversitesi ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Turizmi İşletmeciliği programında (41) yer alırken en fazla dersin ise

Ankara Medipol Üniversitesinin Sağlık Turizmi İşletmeciliği programında (113) bulunduğu görülmektedir. Ön lisans düzeyinde eğitim veren birimlerde zorunlu/seçmeli derslerin dağılımı önemli bir noktadır.

Tablo 3. Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programlarında Yoğun Olarak Yer Alan Derslerin Değerlendirilmesi

Ders adı	Dersin kategorisi	Dönem
	Zorunlu/Seçmeli	
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	Zorunlu	1
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	Zorunlu	2
İngilizce I	Zorunlu	1
İngilizce II	Zorunlu	2
Türk Dili I	Zorunlu	1
Türk Dili II	Zorunlu	2
Genel İşletme	Zorunlu	1
Genel Muhasebe	Zorunlu	1

Temel Bilgi Teknolojileri I	Zorunlu	1
Temel Bilgi Teknolojileri II	Zorunlu	2
Sağlık Turizmi İşletmeciliği	Zorunlu	2
Sağlık Turizminde Pazarlama	Zorunlu	3
Sağlık Turizmi	Zorunlu	1
Sağlık Hukuku	Zorunlu	2
Sağlık Turizmi Ekonomisi	Zorunlu	4
Temel Sağlık Bilgisi ve İlk Yardım	Zorunlu	3
Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimi	Zorunlu	3
İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği	Zorunlu	3
Sağlık Kurumları Yönetimi	Zorunlu	3
Tıbbi Terminoloji	Zorunlu	1
Tıbbi Etik ve Deontoloji	Zorunlu	2
Biyoistatistik	Zorunlu	1
Sağlık Turizmi Hukuku	Zorunlu	3
Sağlık Turizm İşletmelerinde Konaklama Hizmetleri	Zorunlu	4
Halkla İlişkiler	Zorunlu	2
Sağlık Kurumlarında İletişim	Zorunlu	2
STAJ (YAZ)	Zorunlu	2
STAJ	Zorunlu	4
SEÇMELİ DERS HAVUZU		
Sağlıklı Yaşam Kültürü	Seçmeli	
Müşteri İlişkileri Yönetimi	Seçmeli	
Gastronomi ve Din	Seçmeli	
Sağlık Sigortacılığı	Seçmeli	
Turizm ve Turist Sağlığı	Seçmeli	
Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetimi	Seçmeli	
Yaratıcılık ve İnovatif Yaklaşım	Seçmeli	
Sağlık Bilgi Sistemleri	Seçmeli	
Sağlık ve Davranış	Seçmeli	
Turizm ve Çevre	Seçmeli	
Dijital Turizm	Seçmeli	
Araştırma Yöntem ve Teknikleri	Seçmeli	
Girişimcilik	Seçmeli	
Seyahat Acenteciliği ve Tur Operatörlüğü	Seçmeli	
Engellilik ve Yaşam	Seçmeli	
Marka Yönetimi	Seçmeli	
Yeni Nesil İletişim	Seçmeli	

Yazışma Teknikleri	Seçmeli	
İkinci Yabancı Dil	Seçmeli	
SERBEST SEÇMELİ DERS HAVUZU		
Araştırma ve Rapor Yazma Teknikleri	Serbest Seçmeli	
Yapay Zekâ	Serbest Seçmeli	
Etkili ve Güzel Konuşma	Serbest Seçmeli	
Kariyer Planlama	Serbest Seçmeli	
Etkili Sunum Hazırlama	Serbest Seçmeli	
Resim	Serbest Seçmeli	
Karakalem çalışması	Serbest Seçmeli	
Yaratıcı Drama	Serbest Seçmeli	
Robotik Kodlama	Serbest Seçmeli	
Pilates	Serbest Seçmeli	
Yüzme	Serbest Seçmeli	
Basketbol	Serbest Seçmeli	
Voleybol	Serbest Seçmeli	
Futbol	Serbest Seçmeli	
Dağcılık	Serbest Seçmeli	
Halk Dansları	Serbest Seçmeli	
Satranç	Serbest Seçmeli	
Okçuluk	Serbest Seçmeli	
Tenis	Serbest Seçmeli	
YABANCI DİL HAVUZU		
Rusça	Seçmeli	
Almanca	Seçmeli	
İngilizce	Seçmeli	
Fransızca	Seçmeli	
Japonca	Seçmeli	
Arapça	Seçmeli	

Türkiye’de Sağlık Turizmi İşletmeciliği programlarının ders içerikleri incelendiğinde, ders yoğunluğu 52 ders olarak tespit edilmiştir. Her bir programın müfredatı incelenmiş ve programlarda yoğunluk arz eden dersler seçilerek müfredat önerisi bu doğrultuda verilmiştir. Müfredatlarda

yer alan çoğu dersin içerikleri aynı olmasına rağmen isimleri farklıdır. Bu durum Sağlık Turizmi İşletmeciliği programları müfredatlarında bir standart bir içerik uygulamasının olmadığını göstermektedir.

Tablo 4. Müfredat Önerisi

1. Dönem Dersleri	Z/S	T-U	AKTS
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	Z	2+0	2
İngilizce I	Z	2+0	2
Türk Dili I	Z	2+0	2
Genel İşletme	Z	3+0	4
Genel Muhasebe	Z	3+0	4
Temel Bilgi Teknolojileri I	Z	1+2	3
Sağlık Turizmi	Z	3+0	4
Tıbbi Terminoloji	Z	3+0	4
Biyoistatistik	Z	3+0	3
Seçmeli	S	2+0	2
2. Dönem Dersleri	Z/S	T-U	AKTS
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	Z	2+0	2
İngilizce II	Z	2+0	2
Türk Dili II	Z	2+0	2
Temel Bilgi Teknolojileri II	Z	1+1	2
Sağlık Turizmi İşletmeciliği	Z	3+0	3
Sağlık Hukuku	Z	2+0	3
İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği	Z	2+0	3
Halkla İlişkiler	Z	3+0	4
Sağlık Kurumlarında İletişim	Z	3+0	3
Seçmeli	S	2+0	2
STAJ (YAZ)	Z	0+0	4
3. Dönem Dersleri	Z/S	T-U	AKTS
Sağlık Turizminde Pazarlama	Z	2+0	3
Sağlık Turizmi Hukuku	Z	2+0	3
Tıbbi Etik ve Deontoloji	Z	2+0	3
Sağlık Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimi	Z	2+1	3
Temel Sağlık Bilgisi ve İlk Yardım	Z	2+0	3
Mesleki Uygulama I	Z	2+4	6
Sağlık Kurumları Yönetimi	Z	2+0	3
Sağlık Turizm İşletmelerinde Konaklama Hizmetleri	Z	2+0	3
Seçmeli	S	2+0	2
Serbest Seçmeli	SS	1+0	1
4. Dönem Dersleri	Z/S	T-U	AKTS
Sağlık Turizmi Ekonomisi	Z	2+0	4

Mesleki Uygulama II	Z	0+6	5
Seçmeli	Z	2+0	2
Serbest Seçmeli	SS	1+0	1
STAJ	Z	0+0	18

Tablo 4'te Sağlık Turizmi İşletmeciliği programlarında yer alan ders isimlerinin, teorik ve uygulama saatleri, zorunlu ya da seçmeli olma durumu, AKTS bilgileri ve hangi dersin hangi dönemde yer alması gerektiğine yönelik olarak müfredat önerisi gösterilmektedir. Bu önerinin müfredat geliştirme ve değiştirme çalışmalarında rehber niteliği teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu kapsamda öneri çerçevesinde 3 çeşit ders tipi bulunmaktadır. Bunlardan ilk olarak öğrencinin alan ile ilgili temel yetenekleri kazanmasını sağlayacak ana/zorunlu dersler, öğrencinin diğer programlardaki öğrenciler ile sosyalleşmesine imkân sağlayan serbest seçmeli dersler (dağcılık, diksiyon vb.) ve son olarak müfredat kapsamında öğrencinin program çıktıklarına ilişkin yetkinlik kazanmasını sağlayan seçmeli derslerdir. Tabloda belirtilen 3 ders tipi de program müfredatlarında yer alan derslerin yoğunluğuna göre seçilmiş ve önerilmiştir.

Genel İşletme dersi ile öğrencilere, işletme işleyişleri ve stratejileri hakkında modern bakış açısına ulaşmalarının sağlanması, muhasebe ilke ve kavramlarının öğrenilmesinin sağlanması, muhasebe kayıt sistemleri ve tek düzen hesap planı kullanımının kazandırılması, işletmenin dönem içi kayıtlarını tutma becerisi kazandırılması hedeflenmektedir. Genel Muhasebe dersi yeterlilik kazanabilmelerine yardımcı olacaktır. Temel Bilgi Teknolojileri dersi ile bilgisayar kullanırken rahat ve güvenli hareket edebilme ve bilgisayar ile alakalı kavramlar ve uygulamalar konusunda yetkinlik kazandırılması sağlanacaktır. Yine Tıbbi Terminoloji dersi ile her türlü tıbbi terim hakkında bilgi sahibi olma avantajı kazanılacaktır. Sağlık teknikeri düzeyinde Biyoistatistik dersi ile bilimsel araştırmalara uygun olarak elde edilen verileri sunma, kullanma, yorumlama, kayıt tutma ve

hastanelerde kullanılan istatistik bilgisi konusunda yetkinlik kazandırma hedeflenmektedir. Halkla İlişkiler dersi ve Sağlık Kurumlarında İletişim dersleri aracılığı ile sağlık turizmi alanında tanıtımda kullanılan araçlar ve yöntemler hakkında bilgilerin yanı sıra temel iletişim becerileri kazandırılarak, iletişim sürecinin doğru takip edilmesinde yol göstermek ve kişilerarası iletişimde etkin rol oynanması hedeflenmektedir. Sağlık Turizminde Pazarlama dersi kapsamında ürün geliştirme stratejileri, pazarlama karması ve pazar bölümlendirme, stratejik pazarlama planlaması ve sağlık turizmi bazında uyarlanarak konumlandırma ve hedef pazarın seçimi konularında yetkinliğe sahip olunması hedeflenmektedir.

Sağlık Hukuku dersi ile öğrencilerin; temel kavramlar, cezai, hukuki, mesleki sorumluluklar, aydınlatılmış onam ve rıza, hasta ve hekim hakları, malpraktis davalarına yol açan süreçler, belgelendirme ve sigorta sistemleri konularında bilgi sahibi olmaları amaçlanmaktadır. Dünyadaki küreselleşmenin etkisi ile rekabetçi ve dinamik ortamda örgütlerin mücadele gücünü ve başarı gücünü artırarak hazır hale getirilmesi İnsan Kaynaklarının Yönetimi konusunda yetkinliğe sahip olmaları ile mümkün olacaktır. Sağlık Kurumları Yönetimi dersi ile sağlık kurumları yönetimindeki değişim ve gelişimlere karşı stratejilerin nasıl belirlendiğinin değerlendirilmesi, sağlık ve işletme yönetimi konularında yetkinlik kazandırılması amaçlanmaktadır.

Sağlık Turizmi Ekonomisi dersi ile öğrencilerin ulusal ve uluslararası düzeyde sağlık turizm endüstrisinin ekonomi üzerindeki artı ve eksilerinin etkilerini analiz ederek, sağlık turizminin ekonomik tabanlı temel konu ve

sorunlarına çözümler getiren bilgiler edinmelerinin sağlanması hedeflenmektedir. Mesleki Uygulama ve Staj dersleri ise ilgili endüstriye dayalı uygulama yapma imkânı sağlanarak teorik bilgilerin pratik ile birleşerek geliştirilmesine imkân sağlayacaktır.

Tartışma

Daha önce Sağlık Turizmi İşletmeciliği eğitimi üzerinde yapılan doğrudan bir çalışma bulunmamakla beraber literatürde sağlık turizmi insan gücü veya bu alana hizmet edecek sağlık insan gücü üzerinde yapılan bazı çalışmalar mevcuttur. World Health Organization WHO (1988) tarafından yapılan çalışmada, Asya bölgesinde daha kaliteli sağlık insan gücünün yetiştirilmesiyle ilgili olarak; müfredat geliştirme, gözden geçirme yeteneklerini güçlendirme, verimli, etkili öğretme ve öğrenme süreçlerinin benimsenmesinin teşvik edilmesinin yanı sıra öğrenme materyallerinin iyileştirilmesinin gerekliliği sonucu ortaya çıkmıştır. Hindistan'da yapılan diğer bir çalışmanın sonucunda ise eğitilmiş profesyonellerin sayısının artırılması için eğitim kapasitesinin geliştirilmesi gerektiği yönünde bir sonuca ulaşılmıştır (Hazarika, 2010). Ayrıca Ersan, Türkmen ve Kaya (2021) tarafından yapılan çalışmada bazı üniversitelerde seçmeli ders sayısının fiziki imkanların yetersiz olmasından kaynaklı derslerin çevrim içi olarak verildiği ve bu yetersizliğin giderildiği belirtilmiştir.

Nijerya'da sağlık mesleklerinde eğitim kalitesinin iyileştirilmesi ve artırılması konulu çalışmada ise eğitim kurumlarındaki programların akredite edilmesi gerekliliği hususu ön planda tutulmuştur (McFubara, Edoni ve Ezonbodor-Akwagbe., 2012). Sağlık turizminin katma değeri yüksek sektörler arasında yer alması nedeniyle eğitim kalitesinden ödün vermeden profesyonel insan gücünü yetiştirmeye yönelik programlara ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (Ulusoy, Tosun, ve Akkum, 2018). Bu hususta akreditasyon konusu önem arz etmekte ve uluslararası eğitim yeterliliklerinin sağlanması konusunda da ülkemizde akredite

edilmiş eğitim programlarının sayısının artırılmasına önem verilmektedir. Genel olarak sağlık insan gücünün yalnızca nicelik itibarıyla sayısının artırılması değil aynı zamanda nitelik olarak da eğitim almasını sağlamak hususunda eğitim materyallerinin iyileştirilmesi, müfredatların günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde güncellenmesi, eğitim veren öğretimcilerin kendini mesleki anlamda geliştirmesi, eğitim verilen programların sayısının artırılması ve son olarak kaliteli eğitim hizmeti sunmak adına akredite olan eğitim program sayılarının artırılması yapılan çalışmalarda ön plana çıkan hususlardır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye'deki 9 üniversitenin ön lisans düzeyinde eğitim vermekte olan Sağlık Turizmi İşletmeciliği programlarının ders çeşitliliği incelenmiştir. Programların toplam ders sayılarının 41 ile 113 arasında geniş bir yelpazede değişkenlik gösterdiği ve mezuniyet için 120 AKTS tamamlama şartı bulunduğu görülmektedir. Genel olarak üniversitelerin ders programlarında seçmeli ders sayılarının zorunlu ders sayılarına göre fazla olduğu, programlar arasında bu konuda önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Sağlık turizminin mevsimsel dalgalanmalardan etkilenmemesi, ortalama harcamalarının yüksek olması ve Türkiye'nin bu alanda ciddi devlet teşvikleriyle gündeme gelmesi Sağlık Turizmi İşletmeciliğinin daha da ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu programdan mezun öğrencilerin, sağlık turizmi yetki belgesine sahip tüm sağlık kurum ve kuruluşlarında, seyahat ve sigorta acentelerinde, termal otel ve kaplıcalarda, sağlık turizmi birimi bulunan hastanelerde istihdam edilebilmesi bu programlardan mezun öğrencilerin yetkinlikleri adına ders içeriklerinin ne kadar önemli olduğunu düşündürmektedir.

Bu alanda yetişmiş kalifiye insan gücünün önemi göz önüne alındığında üniversitelerdeki programların standart bir müfredat ihtiyacı vardır. Ayrıca öğrencilerin sosyalleşmesi ve

kendilerine farklı alanlardan da çok yönlü değer katabilmeleri amacıyla zorunlu/seçmeli derslerin dışında serbest seçmeli ders havuzunun oluşturulması önerilmektedir. Bir başka öneri ise, ders çeşitliliğinin bir hayli fazla olması ve benzer içerikteki derslerin farklı isimlendirilmesinden kaynaklanan karmaşadır. Bu sorunun çözülmesi için alanın uzmanları tarafından ortak bir görüşün sunulması önerilmektedir. Ayrıca verilen eğitimin, derslerin sahadaki asıl amacına uygun hizmet edebilmesi için saha uygulayıcılarından ve sağlık sektörü temsilcilerinden görüş alınmalıdır. Sektördeki teknolojik gelişmeler ve çevresel değişimler takip edilerek ders müfredatları belirli periyotlarda gözden geçirilmelidir. Ders içerikleri, ders sayıları ve derslerin AKTS puanları üniversitelerin özerk bir yapıya sahip olmalarından dolayı çok farklılıklar göstermektedir ve bu konuda da tavsiye kararların alınması yerinde olacaktır.

Kaynakça

AB Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı (2005). Bologna Süreci'nin Türkiye'de Uygulanması Projesi 2004-2005 Sonuç Raporu. <https://www2.daad.de/deutschland/studienangebote/international-programmes/en/detail/4595/> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (7.03.2022)

American University of Cyprus (2022). <https://www.auc.edu.tr/en/health-vocational-school/health-tourism-management-2> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (7.03.2022)

Ersan, H., Türkmen, İ. ve Kaya, R. R., (2021). Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programlarının Ders Çeşitliliğinin Analizi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 7(3), 792-809, doi.org/10.31592/aeusbed.818012.

Gençay, C., (2007). Sağlık Turizmi. İçinde M. Bulu ve İ.H. Eraslan (Editörler). Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Turizm Sektörü (ss.172-180) Kazancı Hukuk Yayınevi, İstanbul

Göktaş, B., (2018). Sağlık Turizmi Eğitiminin İncelenmesi, Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, (2), 77-84, doi: 10.1501/Asbd_0000000089.

Hazarika, I., (2010). Medical Tourism: its Potential Impact on The Health Workforce and Health

Systems in India. Health Policy and Planning, 25(3), 248-251, doi.org/10.1093/heapol/czp050.

HTL International School (2022). <https://www.htlinternationalschool.com/course/master-medical-tourism/> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (7.03.2022)

Joanneum University (2022). <https://www.fh-joanneum.at/en/institut/health-and-tourism-management/> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (7.03.2022)

Joint Comissions International, [https://www.jointcommissioninternational.org/about-jci/accredited-organizations/#f:_Facet_Country=\[Turkey\]](https://www.jointcommissioninternational.org/about-jci/accredited-organizations/#f:_Facet_Country=[Turkey]) adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (11.11.2022)

McFubara, K. G., Edoni, E. R., & Ezonbodor-Akwagbe, R. E., (2012). Health Manpower Development in Bayelsa State, Nigeria. Risk Management and Healthcare Policy, (5), 127-135, doi: 10.2147/RMHP.S30545.

Şengül, C. ve Çora, H., (2020). Healthcare Tourism in Second Decade of 21st Century- A Review of Turkey as the New Global Center for International Patients. Journal of Health Systems and Policies, 2(1),56-86.

Türkiye Yeterlilikler Veri Tabanı. Sağlık Turizmi İşletmeciliği Ön Lisans Diploması (2022). <https://portal.tyc.gov.tr/yeterlilik/saglik-turizmi-isletmeciligi-on-lisans-diplomasi-TR00307035.html> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (17.04.2022)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 100.Yıl Türkiye Planı (2022).

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (10.11.2022)

Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı TÜSKA'dan Akredite Kuruluşlar (2022). <https://www.tuseb.gov.tr/tuska/tuska-dan-akredite-kuruluslar> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (10.12.2022)

Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş. Kuruluş Kanunu (2022). <https://www.ushas.com.tr/kurulus-kanunu/> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (10.12.2022)

Ulusoy, H., Tosun, N., & Akkum, B., (2018). Health Tourism Education: The Case Of Turkey And The World. *International Journal of Health Management and Tourism*, 3(3), 122-132, doi.org/10.31201/ijhmt.435707.

Ünlüöner, K. ve Boylu, Y., (2005). Türkiye’de Yükseköğretim Düzeyinde Turizm Eğitimindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 11-32, ISSN:1304-0278.

Üzümcü, T. P. ve Alyakut, Ö., (2017). Eğitimciler, Sektör Temsilcileri ve Öğrenciler Perspektifinden Mesleki Turizm Eğitime Yönelik Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 67-84.

World Health Organization. (1988). *The Work of WHO in the South-East Asia Region: 1 July 1987-30 June 1988* (No. SEA/RC41/2). WHO Regional Office for South-East Asia.

Yükseköğretim Kurulu. (2007). Türkiye’nin Yüksek Öğretim Stratejisi. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turkiyenin-yuksekogretimstratejisi.pdf> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (10.03.2022)

YÖK Atlas (2022). <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=38005>
<https://uluslararasi.yok.gov.tr/uluslararasilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: (19.04.2022)